

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІSTRUCTURAL-FUNCTIONAL PECULIARITIES
OF THE PERSONAL IDENTITY FORMATION

У статті розкрито основні особливості формування особистісної ідентичності. Визначено різні аспекти ідентичності, які набули підтримки в працях різних дослідників. Здійснено структурно-функціональний аналіз, який розглядає ідентичність як структурно розчленовану цілісність, у якій кожен елемент структури має своє визначене функціональне значення. Показано, що особистісна ідентичність є складним інтегральним утворенням, що зазнає постійного впливу психологічних, особистісних і соціальних факторів.

Ключові слова: ідентичність, особистість, особистісна ідентичність, ідентифікація, самототожність, Его, «Я-ідентичність».

В статье раскрыты основные особенности формирования личностной идентичности. Определены различные аспекты идентичности, которые получили поддержку в трудах различных исследователей. Осуществлен структурно-функциональный анализ, который рассматривает идентичность как структурно расчлененную целостность, в которой каждый элемент структуры

имеет свое определенное функциональное значение. Показано, что личностная идентичность является сложным интегральным образованием, находящимся в условиях воздействия психологических, личностных и социальных факторов.

Ключевые слова: идентичность, личность, личностная идентичность, идентификация, самотождественность, Эго, «Я-идентичность».

The article reveals the main features of the formation of personal identity. The distinction between different aspects of identity has been identified which has gained supporting in the writings of various researchers. Structural-functional analysis is carried out, which considers identity as a structurally divided integrity, in which each element of the structure has its own definite functional significance. It is shown that personal identity is a complex integral entity that undergoes constant influence of psychological, personal and social factors.

Key words: identity, personality, personal identity, identity, self-identity, Ego, "I-Identity".

УДК 37.03

Прокопчук В.Ю.,здобувач кафедри суспільних дисциплін
Національного університету водного
господарства та природокористування**Постановка проблеми у загальному вигляді.**

Сучасна медико-психологічна підготовка актуалізує особистісний потенціал студента, потребу його творчої самореалізації та використання власних потенційних ресурсів для професійного самоствердження. Відстежуючи динаміку професійного зростання, важливо не залишити поза увагою особистісні важелі самовдосконалення та можливості особистісної самоідентифікації як процедури, що вимагає вибору належного методологічного інструментарію та плану дослідження. Треба взяти до уваги і те, що особистість затвердила за собою цілий спектр таких значень: самобутність, психофізіологічна цілісність, психологічна визначеність, самототожність та тотожність з іншими об'єктами, самість як справжність індивіда, самоприналежність та самореферентність, цілісність, релевантність внутрішнього досвіду зовнішньому тощо.

У цьому контексті структурно-функціональний аналіз якнайкраще відображає потребу експлікації дослідницьких завдань. Зокрема, такий аналіз розглядає ідентичність як структурно розчленовану цілісність, у якій кожен елемент структури має своє визначене функціональне значення, адже особистісна ідентичність позначає самовизначення на основі фізичних, інтелектуальних, моральних характеристик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченням поняття ідентичності протягом багатьох десятиліть займалося багато вчених. Питання змісту та механізмів становлення ідентичності

розглядали З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, Р. Кеттел, Р. Бернс, К. Роджерс, Е. Фром. Велику роль у висвітленні проблеми формування ідентичності відіграли дослідження А.Д. Андреевої, Л.І. Божович, Л.С. Виготського, І.В. Дубровіної, К. Левіна, Ж. Піаже, О.М. Прихожан, Д.І. Фельдштейна та інших.

Ідентичність як компонент самосвідомості особистості розглянуто у працях Т.М. Буякас, А.М. Васильченко, О.В. Винославської, П.І. Гнатенка, О.А. Донченко, О.М. Ічанської, С.Д. Максименка, В.В. Мосаленко, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.Г. Романової, О.Г. Стегній, Т.М. Титаренко. Вивченням та дослідженням різноманітних сторін та проблем ідентичності також займалися С. К'єркегор, М. Оже, Н. Бердяєв, Л. Шестов, З. Батман, Д. Майєрс, М. Яромовіц, І. Дойс, Х. Таджфел, Дж. Тернер (теорія соціальної ідентичності), Т. Ньюком, М. Шериф, Д. Келлі (вивчали взаємовплив особистості та групи), Т. Адорно, Д. Кемпбелл, С. Московічі, М. Бахтін. Ідентичність епохи постмодерну вивчали та висвітлювали у своїх працях Ж. Дерріда, М. Фуко, Ж. Бодрійяр.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окреслена тематика психолого-педагогічної літератури та наукових праць засвідчила, що структурно-функціональні особливості формування особистісної ідентичності досить часто розглядалися дослідниками на рівні окремих аспектів, тому існує необхідність подальшого розгляду цієї проблеми.

Мета статті. На основі цього підходу розглянути таку модель особистісної ідентичності, яка володіє прогностичним потенціалом, що дозволить інтерпретувати механізми її розвитку і прояву на різних рівнях з урахуванням внутрішніх та зовнішніх факторів.

Виклад основного матеріалу. Структурно-функціональна традиція розглядає особистісну ідентичність як таку, що є об'єктивно фіксованою сукупністю певних особистісних рис, функцій, мотивів тощо, що постають як стабільні характеристики і виконують роль основних будівельних блоків людської психіки. Як стверджують Л. Х'елл та Д. Зіглер, у цьому розумінні вони аналогічні таким поняттям, як атоми та клітини у природничих науках [4, с. 19].

Не випадково однією з найпопулярніших є концепція рис особистості. Риса є стійкою якістю або схильністю людини поводитися певним чином у різних ситуаціях. Авторитетними у сфері дослідження особистісних рис є праці Г. Олпорта, Р. Кеттла і Г. Айзенка, які вважали за доцільне структуру особистості схематично представити термінами гіпотетичних якостей, що покладені в основу поведінки. З огляду на це регламентується гіпотетичний характер структурних концепцій. Однак, на думку Л. Х'елла та Д. Зіглера, структура особистості може бути експлікована за допомогою концепції типу особистості, що постає у вигляді сукупності стійких рис, які є самостійною категорією з чітко окресленими межами. Від концепцій, що покладаються в основу опису структури особистості, залежать теорії особистості, деякі з них є складними багаторівневими та ретельно розробленими структурними побудовами.

Найяскравішою їх ілюстрацією є психоаналітична парадигма дослідження особистісної ідентичності, представниками якої є У. Джеймс, З. Фрейд, Е. Еріксон, Дж. Марсія, А. Ватерман та інші. Зокрема, З. Фрейд у праці «Психологія сновидінь» використовує поняття ідентифікації [8, с. 84–86] на позначення неусвідомлюваного процесу отождолення себе з іншими об'єктами. Отже, з'явився потужний поштовх для встановлення причинно-наслідкових та процесуально-результативних зв'язків між поняттями ідентифікації та ідентичності. У цьому аспекті цікавими є роздуми психоаналітика про мету ідентифікації такого особистісного типу, як істероїд. Тут З. Фрейд доходить висновку про те, що її глибинною основою є незадоволена потреба, що реалізується у суб'єктивних фантазмах. Отже, процес ідентифікації набуває контурів своєрідного захисного механізму, що відображається у теорії едіпового комплексу. У пізніх працях дослідника ідентифікація трактується як механізм психологічного захисту, суть якого розкривається через отождолення з об'єктом, що наділений дефіцитними якостями [9, с. 442–446].

Мусимо підкреслити, що у психоаналітичній концепції З. Фрейда процес ідентифікації винесений за межі свідомості. І якщо свідомі ідентифікація визначається специфікою процесів рефлексії та ступенем їх когнітивної складності, то несвідомі аспекти ідентичності є не такими очевидними і є певними прихованими характеристиками образу особистості, які травмують і викликають неспокій. Прикметно, що вони можуть мати як статичний характер, оскільки постійно фігурують у структурі ідентичності, так і динамічний, оскільки продукуються самим суб'єктом. Психоаналіз пов'язує таку динаміку із продукуванням щораз нових фантазмів для задоволення власних бажань, з-посеред яких найважливішим вважається віднайдення своєї ідентичності, що становить найбільші труднощі, оскільки ідентичність не хоче себе оприявнювати, вона мовби вислизає, прагнучи уникнути контролю свідомості. Варто зауважити, що тут ідеться не про приховану ідентичність, що потребує інтерпретації, а про ту, що ховається, не бажаючи бути виявленою. З огляду на те, що саме несвідомі аспекти ідентичності формують стиль поведінки та світовідчуття людини, їм відводиться визначальна роль. І у цьому аспекті психоаналітична модель особистісної ідентичності набуває особливого значення.

У її площині найповніше структура особистісної ідентичності представлена у дослідженнях Е. Еріксона «Дитинство і суспільство», «Ідентичність: молодість і криза». Тут варто зауважити, що психоаналітична модель особистості Е. Еріксона сильно відрізняється від фрейдівської, що була скерована на вирішення психічних проблем, розладів внутрішнього світу. З огляду на це Е. Еріксон набув статусу недогматичного, емансипованого фрейдиста, який наполягав на тому, що людина не завжди є маріонеткою в руках міфічного Ероса, а постійне ігнорування людської особистості і недовіра до зовнішніх проявів можуть привести до нав'язливого схилення перед підсвідомим, «до догматичного акценту на внутрішні процеси як єдину сутність людських проявів» [3, с. 22].

Невипадково, констатуючи крах аристократичних, аграрних, національних цінностей, очевидну неухильну механізацію, Е. Еріксон послідовно проводить думку про те, що дослідження ідентичності відтепер стає стратегічним завданням, подібно до того, як у часи З. Фрейда дослідження сексуальності.

Експлікуючи ідентичність як складне особистісне утворення в межах власної тотожності та цілісності, спадкоємності минулого, теперішнього і майбутнього, прийняття власної подібності до інших, а також унікальності і неповторності, Е. Еріксон відстежує процес трансформації життєвого досвіду людини в індивідуальне «Я». У його розумінні ідентичність – це самототожність, що перебуває у безперервному розвитку та самовдосконаленні, це своєрідний самообраз, який індивід співвідно-

силь із собою і який вбирає в себе все багатство відношень особистості до наявної дійсності, який формує відчуття адекватності і стабільного володіння особистістю власним «Я» та ситуацією, що склалася, а також здатність до осмисленого на повноцінного розв'язання завдань, що виникають на кожному етапі особистісного розвитку. Тобто психоаналітик вбачає в ідентичності організацію життєвого досвіду, основними властивостями якого є мінливість і тривалість.

Структуру ідентичності Е. Еріксон називає конфігурацією, яка «виникає шляхом успішного Его-синтезу та ресинтезу протягом дитинства. Ця конфігурація поступово об'єднує конституційні задатки, базові потреби, здібності, значимі ідентифікації, ефективні захисти, успішні сублімації та постійні ролі» [1, с. 79–80]. Розвиток ідентичності трактується як взаємодія біологічного та соціального процесів і власного Его, що поєднує два попередні і якому належить головна роль. Его, постійно балансує між «Воно» та «Супер-Его», майстерно відшукує захисні механізми проти спонук «Воно» і примусів «Супер-Его», з огляду на що набуває статусу внутрішнього інституту порядку індивіда, від якого залежить порядок зовнішній. Інтегративна функція Его стає особливо важливою в часи будь-яких біологічних чи соціальних перетворень. Отже, Его-процес є тим організуючим принципом, з допомогою якого стверджується індивідуальність, що має власну якість, тривалість і досвід особистої актуальності для інших. Структурні елементи Его – це власна тілесна самість (Body-Self), що забезпечує досвід тіла та Его-ідеали, тобто ідеї, взірці, конфігурації, з допомогою яких триває постійний процес порівняння. І якщо Его-синтез втрачається, його заступає Его-тривога, паніка, постійна напруженість.

Належить підкреслити відмінність Его від «Я». Для Еріксона «Я» – поверхове поняття. Воно – тіло, персональність, ролі, що виконує «Я» і складається з безлічі «само». «Я» протиставляється Іншим, проте у тріаді «Я» – Інші – Его» провідну роль виконує саме Его як внутрішній агент, що є запорукою нашого гармонійного існування, оскільки зберігає його шляхом синтезу і зависи усіх вражень, емоцій, пам'яті, імпульсів, що вимагають певних дій. І хоча Его є для нас несвідомим, проте ми не маємо сумніву в тому, що воно працює. Отже, почуття ідентичності Его в Е. Еріксона – це упевненість в тому, що внутрішня тотожність і безперервність, базуючись на минулому індивіда, узгоджується з тотожністю і безперервністю значення індивіда для інших, що виявляється в реальній перспективі кар'єри [2, с. 59].

Завдання Его полягає у тому, щоб, удосконаливши майстерність оволодіння досвідом, зміцнити цілісність, що є ансамблем частин, межі яких гнучкі і відкриті. Якщо ж ця вимога не виконується, виникає

небезпека перетворення у тоталітарну особистість, у котрої особистісні межі суворо визначені, тому ніщо не може проникнути у внутрішню організацію такого індивіда. Онтологічним джерелом Его-синтезу є почуття базової довіри. Отже, у структурі еріксонівської моделі ідентичності виділяємо такі елементи: соматичний, особистісний та соціальний порядки, Его-ідеали, Его-інтегральність, тілесна самість, базова довіра тощо.

Базуючись на двох основних якостях – мінливості та тривалості, становлення ідентичності відбувається у трьох формах: інтроекція, що є примітивним вживанням в образ, ідентифікація як інтеракція з важливими представниками суспільства та формування ідентичності на підставі поєднання ідентифікацій в єдине ціле.

Важливо підкреслити, що Е. Еріксон вважав ідентичність кінцевою, інтегративною якістю особистості, формування якої триває упродовж всього життя, включаючи низку етапів, на кожному з яких нові елементи інтегруються у вже наявну структуру, а ті, що віджили, реінтегруються або відпадають. Ця думка стає зрозумілою з позиції еріксонівської концепції кризи ідентичності, що є наслідком конфлікту між наявною конфігурацією елементів ідентичності, які формують власний спосіб узгодження з довколишнім світом, та біологічною або соціальною нішею існування особистості. Такі кризові моменти й зумовлюють нелінійний розвиток особистості. Знайти вихід із кризи для Е. Еріксона означає прийняти нові цінності і апробувати інші види діяльності. Прикметно, що функціональність особистості та її подальший розвиток залежить від специфічної Его-сили, яку індивід здобуває внаслідок позитивного вирішення певної кризи. У такий спосіб здійснюється пошук власного життєвого статусу, що стимулює саморозвиток індивіда. Е. Еріксон вважає: «Стабільне внутрішнє відчуття своєї ідентичності – це ознака завершення підліткового віку і умова формування дорослого індивіда» [2, с. 98]. Наслідком криз вікового розвитку Е. Еріксон вважає сформоване відчуття ідентичності, яке проявляється у дифузній ідентичності, що дозволяє виділити певні елементи ідентичності на рівні індивідуального досвіду:

- відчуття ідентичності як відчуття власної тотожності та історичної тривалості особистості;

- усвідомлене відчуття особистісної ідентичності, що засноване на двох одночасних спостереженнях: з одного боку, на сприйнятті себе як тотожного й усвідомленні безперервності свого існування в часі та просторі, а з іншого – на сприйнятті того, що інші визнають мою тотожність та безперервність;

- переживання відчуття ідентичності з віком і під час розвитку особистості посилюється: людина відчуває нерозривний зв'язок між усім, що має пережити в майбутньому, між тим, ким вона хоче

стати, і тим, як сприймає очікування інших стосовно себе самої.

Достатньо сказати, що саме цей психічний фактор, що діє всередині, і забезпечує «вибіркове виокремлення значущих ідентифікацій упродовж усього дитинства та поступову інтеграцію образів «Я», що досягає кульмінації в ідентичності» [2, с. 219].

Дослідження Е. Еріксона важливе з огляду на те, що особистісна ідентичність відтепер позиціонується як результат активного процесу досягнення конгруентності різних «Я-образів» і варіантів соціально-рольової поведінки, що супроводжуються відчуттям цілісності та тотожності, тобто персональні компоненти ідентичності тісно вплетені у соціальне середовище, що відстежують Л.І. Божович, Ю.Н. Ємельянов, П. Маркус, Т.Хіггінс, К. Роджерс, П. Гринекр, О. Кернберг, Дж. Б'юдженталь, К. Рудес-там та інші.

Історично одна з пізніх концепцій психоаналізу відтворена у теорії гуманістичного психоаналізу Е. Фромма. У його психоаналітичній площині інтерпретативна модель ідентичності вбирає в себе переосмислені ідеї психоаналітичної школи З. Фрейда, ідеї представників франкфуртської школи (Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Г. Маркузе). Особистісне значення ідентичності полягає у відкритті власної унікальності, внутрішньої свободи, самотворенні і самовтіленні. Так, у праці «Втеча від свободи», апелюючи до проблеми ідентичності, Е. Фромм одним із головних мотивів її появи називає усвідомлення власної співпричетності з буттям, а з-поміж п'яти базових (екзистенційних) потреб людини (потреби у спілкуванні, потреби у творенні і творчості як способі подолання своєї тваринної природи, потреби в укоріненні, тобто надійній основі власного життя, потреби у пізнанні довкілля та присвяти життя комусь, у сенсі життя) виокремлює потребу в ідентичності як тотожності із самим собою [7, с. 22]. Дослідник наполягає також на тому, що саме ідентичність гарантує людині можливість знайти свою життєву нішу, а отже, уникнути самотності. Для Е. Фромма мати ідентичність означає бути, а не мати. І «якщо я – це те, що я є, а не те, що я маю, ніхто не може загрожувати моїй безпеці і позбавляти мене почуття ідентичності» [6, с. 117]. Е. Фромм відносить буття до живого людського досвіду, який не підлягає опису. Описати, на думку Е. Фромма, можна тільки маску (persona), що є річчю. «Живу людську істоту описати неможливо, оскільки вона не є річчю, вона унікальна, як відбитки пальців. Можна списати безліч сторінок з описом усмішки Мони Лізи, – говорить дослідник, – але попри все вона так і залишиться загадкою». Передумовами модусу буття Е. Фромм вважає незалежність, свободу і наявність критичного розуму, основою його характерною рисою мислитель вважає активність (не зовнішню, що тотожна повсякчасній

зайнятості, а внутрішню як продуктивне використання власних людських потенцій). Наявність ідентичності означає можливість реалізації власних здібностей та обдарувань, вияву почуттів, любові, пристрасних устремлінь, усього того, що залишається неказаним, адже буття описати словами неможливо, до нього можна тільки долучитися. І якщо у структурі володіння домінують мертві слова та фрази, то у структурі буття – живий невимовний досвід. На думку Е. Фромма, почуття ідентичності немає там, де немає автентичної особистості. Небуття – це функціонування відповідно до логіки мегашини на рівні споживацтва та обміну. Отже, набуття ідентичності у світі домінування інформаційних технологій та ЗМІ стає нагальною проблемою кожного, хто усвідомлює необхідність цілісного уявлення про власне «Я» з метою подолання внутрішньої ентропії та перемоги хаосу. Доречно зауважити, що подібні погляди відстоюють К. Хорні, Р. Баумайстер, В. Хьосле.

Водночас маємо зауважити, що суто теоретичні дослідження особистісної ідентичності сприймалися у науковій практиці у певному метафоричному сенсі, що потребував прояснення та операціональних визначень, які могли стати доступними шляхом емпіричних досліджень. Саме на такому вирішенні проблеми наполягають Дж. Марсія та А. Ваттерман. Так, Дж. Марсія створив свою концепцію на основі емпіричних досліджень підлітків. Вона була сформульована на основі розробленого ним методу напівструктурованого інтерв'ю, суть якого полягала в тому, що на підставі аналізу магнітофонного запису інтерв'ю експерти визначали один із статусів ідентичності індивіда. Поняття «ідентичність» дослідник розглядає як структуру Его – внутрішню, самотворчу, динамічну організацію потреб, задатків, переконань та індивідуальної історії [11, с. 551–558]. Процес пошуку людини самої себе у нього позначено поняттям «Его-ідентичність». Фактично ідентичність – це ієрархічна організація Его або гіпотетична психологічна структура, що проявляється феноменологічно через зразки вирішення індивідом проблем. Саме аспект вирішення проблем покладається Дж. Марсія в основу його статусної моделі ідентичності, що будується з урахуванням двох параметрів: 1) наявності або відсутності кризи – стану пошуку ідентичності; 2) наявності або відсутності елементів ідентичності – особистісно значущих цілей, цінностей, переконань.

Експлікуючи ідеї Дж. Міда та І. Гофмана, Ю. Хабермас уводить в науковий обіг поняття «Я-ідентичність», що є балансуючою єдністю двох вимірів (горизонтального, який складає соціальна ідентичність, та вертикального, що представлений особистісною ідентичністю). Соціальна ідентичність уможливорює виконання різних вимог у рольових системах, до яких належить індивід, а особистісна

забезпечує нерозривність історії життя. Баланс між цими двома вимірами встановлюється з використанням технік взаємодії, освоївши які, людина прагне відповідати соціальним нормам. Ю. Хабермас зазначав: «Розуміння людиною самої себе залежить не тільки від того, як вона себе описує, але й від тих взірців, які вона наслідує. Самототожність «Я» визначається водночас тим, як людина себе бачить, і тим, якою б хотіла себе бачити» [5, с. 7]. За словами Ю. Хабермаса, визначальною технікою є мова. Динаміка «Я-ідентичності» у Ю. Хабермаса співвіднесена з єдністю ідеального та реального у процесах мовного взаєморозуміння. Використовуючи термінологічний апарат символічного інтеракціонізму, зокрема «I» та «Me» Дж. Міда, Ю. Хабермас стверджує, що в динаміці «Я-ідентичності» «me» є консервативною інстанцією, яка, керуючись конвенціональними нормами певних співтовариств, тяжіє до наявних форм існування, відтворюючи у собі те, що уже закріплене. «I» є інстанцією постконвенціональної моральної свідомості, що постає ідеалізованою єдністю загальності та індивідуальності. У її основу покладено універсальні принципи, з огляду на що будь-які часткові системи правил зазнають дестабілізації, а усереднені конвенціональні норми стають неактуальними. Дослідник перекоонує, що «I» як ідеалізована індивідуальність може бути співвіднесена з ідеалізованим комунікативним співтовариством, оскільки постконвенціональна «Я-ідентичність» стабілізується у передчутті симетричних стосунків невимушеного взаємовизнання. Отже, ідеалізоване припущення універсалістської форми існування, у якій кожен може приймати перспективу будь-кого іншого і може сподіватися на взаємне визнання усіма, уможливує узагальнення індивідуальної істоти (індивідуалізм як зворотній бік універсалізму) [12, с. 226–227].

Водночас Дж. Б'юдженталь розуміє ідентичність як процес постійного відчуття свого «Я», а також прийняття себе як даності [10]. У його творчості основне місце належить суб'єктивності. Суб'єктивне позначає багатоманітний внутрішній світ, потік свідомості, глибинну і до кінця не виявлену сутність кожної людини, яка нині втрачена і потребує відновлення. Дж. Б'юдженталь проти спрощеного розуміння людини і людства в цілому. Автентична природа людини прихована у безперервному процесі дорефлексивного невербального усвідомлення буття, у якому людина відчуває незнищенну внутрішню опору і творчо переосмислює наявну дійсність.

Ці думки стають особливо актуальними у постсучасну епоху глобалістських трансформацій, що суттєво видозмінюють особистісний простір. У контексті структуралізму та постструктуралізму ідентифікація трактується як особлива практика означування і самопозначення індивіда. Так, для

Ж. Лакана особистість є розщепленим суб'єктом, кожен елемент якого має власну історію, яка постійно змінюється, перерозподіляючи структуру суб'єктивності. Оскільки не існує стабільного «Я», отже, немає цілісного індивіда. Його місце у Ж. Лакана займає фрагментований індивід.

Постструктуралісти відмовляються сприймати «Я» як особистісний центр, для них «Я» – це ілюзія, віртуальний простір, у якому сходяться перспективні лінії смислу. Ж. Дельоз уводить поняття «номадична сингулярність», М. Фуко говорить про номада-кочівника, який ніде не знаходить собі прихистку, для Ж. Бодрійяра особистість – це лише симулякр. Ця площина нині потребує особливих педагогічних зусиль і особливого методологічного інструментарію для створення рефлексивного простору для осягнення особистісного становлення та особистісної ідентичності.

Висновки. Отже, структурно-функціональний аналіз дозволяє ствердити думку про те, що особистісна ідентичність формується і проявляється на психофізіологічному, психічному та особистісному рівнях. Її розвиток пов'язаний із мотивами, цілями, завданнями, домаганнями, настановами, емоційними станами, здібностями тощо. Особистісна ідентичність є складним інтегральним утворенням, що зазнає постійного впливу психологічних, особистісних і соціальних факторів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Эриксон Э. Проблемы Эго-идентичности. Реферативный журнал. Социология. 1991. № 1. С. 173–200.
2. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М.: Прогресс, 1996., 344 с.
3. Эриксон Э. Молодой Лютер. М., 1996. 508 с.
4. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности: основные положения, исследования и применение. СПб. Питер. Пресс, 1997. 608 с.
5. Хабермас Ю. Демократия: разум: нравственность. М., 1995. 252 с.
6. Фромм Э. Иметь или быть? М., Прогресс, 1990 336 с.
7. Фромм Э. Бегство от свободы: человек для самого себя. М.: Изида, Клиника глубинной психологии проф. П.С. Гуревича, 2004. 399 с.
8. Фрейд З. Толкование сновидений: пер. с нем. М.: Эксмо; СПб.: Мижгард, 2005. 1083 с.
9. Фрейд З. «Идеал Я». Психология самосознания: хрестоматия. Самара. 2000. С. 442–446.
10. Б'юдженталь Дж. Наука быть живым. М.: Класс, 1998. 336 с.
11. Marcia J.E. Development and validation of ego-identity status. J. of Personality. 1966, P. 551–558.
12. Habermas, J. Individuierung durch Vergesellschaftung, in: Ders. Nachmetaphysisches Denken: Philosophische Aufsätze. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1988. S. 226–227.